

CÂTEVA ASPECTE LEXICALE ÎN *ANONYMUS CARANSEBESIENSIS*

DORINA CHIȘ-TOIA

Universitatea „Eftimie Murgu”, Reșița

Cuvinte-cheie: *dicționar, lexic, regionalisme, termeni populari, arhaisme.*

O lucrare filologică timpurie este *Dicționarul român-latin*, descoperit de B. P. Hasdeu în anul 1871 în Biblioteca Universitară din Budapesta¹. Dicționarul a fost atribuit de către descoperitorul său unui bănățean din jurul Lugojului (fără a preciza numele autorului, B. P. Hasdeu presupune că ar fi unul dintre umaniștii secolului al XVII-lea: Ștefan Fogarași, Mihail Halici, Ioan Viski sau un al patrulea), ceea ce l-a făcut să-l intituleze *Anonymus Lugoshiensis*, datând, după părerea sa, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea². Ideea lui B. P. Hasdeu (că *Dicționarul* ar fi opera unui autor din Lugoj) a fost respinsă de Gr. Crețu, care a formulat părerea, general acceptată până nu de mult, că l-a scris un român din Caransebeș, de unde și noul titlu, *Anonymus Caransebesiensis*, argumentul esențial fiind prezența, în cuprinsul lucrării, a mai multor nume de localități din jurul Caransebeșului (Tincova, Maciova, Zorlenț, Zăgujeni, Marga), precum și a unor toponime din Caransebeș, ca Stremul și

¹ Al. Horvath, *Dictionarium Valachico-Latinum (Anonymus Caransebesiensis). Contribuții la cunoașterea autorului*, în „Studii de limbă, literatură și folclor”, vol. II, Reșița, 1971, p. 69.

² B. P. Hasdeu va publica literele **a** și **b** din dicționar în „Columna lui Traian”, iar în „Românul” din 5 ianuarie 1883 și un *Studiu introductiv*; Gr. G. Tocilescu continuă publicarea lui până la litera **p** inclusiv, în „Columna lui Traian” (1883); Gr. Crețu îl va publica integral în revista „Tinerimea română”, București, 1898. Informație a lui Al. Belu, *Câteva considerații cu privire la autorul primului Dictionarium Valachico-Latinum*, în „Orizont”, anul XX, nr. 5 (181), mai, 1969, p. 78.

Teiușul³. În ciuda eforturilor lui N. Densusianu de a demonstra că autorul *Dicționarului* ar fi Mihail Halici-fiul, în anul 1964, studiind registrul cărților din biblioteca acestuia, Musnai László, Dani Iános și Engel Károly au ajuns la concluzia că, de fapt, *Anonymus Caransebesiensis* „a fost întocmit de Mihail Halici-tatăl”⁴. Trebuie remarcată și opinia lui Alexandru Belu, care, în anul 1969, pe baza numelor de locuri și localități din *Dicționar*, a unor particularități ale scrierii, a exclus posibilitatea ca Halici-fiul să fie autorul, formulând ipoteza că acesta ar fi „un alt reprezentant al amintitei mișcări culturale (umaniste – n. n.) bănățene, și, pe care, neștiind cu toată certitudinea că este din Caransebeș sau din Lugoj, suntem mai scutiți de eroare numindu-l *Anonymus Banatensis*”⁵. Virgil Vintilescu apreciază acest fapt drept curios, întrucât identificarea autorului se făcuse încă din anul 1964⁶.

Este meritul lui Al. Horvath⁷ de a fi demonstrat, pe baza mai multor argumente, că *Dicționarul* nu poate fi decât opera lui Halici-tatăl. În anul 1981, Francisc Király⁸ indică, într-o manieră categorică, faptul că *Dicționarul* aparține lui Mihail Halici-tatăl, sprijinindu-și afirmația, în primul rând, pe menționarea, la poziția 380 în *Registrum librorum* din 1674, de către Mihail Halici-fiul, a lucrării *Vocabularium*, cu precizarea „paterna manu scriptum”, care nu este altceva decât *Dictionarium Valachico-Latinum*, iar mai apoi pe ideea că *Dicționarul* aparține unui caransebeșean cu aleasă cultură, că Halici-

³ V. Vintilescu, *Consemnări literare. Repere bănățene* (de la începuturi până în 1880), Timișoara, Editura de Vest, 1995, p. 76.

⁴ Musnai László, Dani Iános și Engel Károly, *Date noi privitoare la Mihail Halici*, în „Studii de istorie literară și folclor”, Cluj, 1964, p. 91 *apud* V. Vintilescu, *op. cit.*, p. 283.

⁵ Al. Belu, *Câteva considerații cu privire la autorul primului Dictionarium Valachico-Latinum*, în „Orizont”, anul XX, nr. 5 (181), mai, 1969, p. 78.

⁶ Idem, *ibidem*, p. 283.

⁷ *Ibidem.*, p. 69-75.

⁸ Mihail Halici-tatăl, *Dictionarium Valachico-Latinum (Anonymus Caransebesiensis)*, în „Studii și cercetări lingvistice”, 1981, nr. 3, p. 300. În anul 2003, la Editura Fird din Timișoara, a apărut, lucrarea Mihail Halici – tatăl, *Dictionarium Valachico – Latinum [Anonimus Caransebesiensis]*. Studiu filologic și indice de cuvinte de Francisc Király. Ediție îngrijită de Alexandru Metea și Maria Király.

fiul avea numai 15 ani când, din cauza turcilor, la 1658, a părăsit Caransebeșul, el necunoscând Banatul și nici graiul său⁹.

În vreme ce majoritatea cercetătorilor consideră că perioada întocmirii dicționarului ar fi cuprinsă între 1640-1700, Al. Horvath ajunge la concluzia că aceasta poate fi stabilită între 1640, când Mihail Halici-tatăl avea 25 de ani, și 1671, anul morții sale¹⁰.

Lucrarea are un merit deosebit prin faptul că „pentru prima oară limba română este folosită ca limbă de bază într-un dicționar bilingv. Remarcabil prin numărul cuvintelor românești și prin regionalismele înregistrate, lexiconul pierde din importanță, deoarece pentru cuvintele românești nu s-a bazat pe texte, ci pe memoria autorului”¹¹.

Totuși, citirea celor aproximativ 5500 de termeni prilejuiește observația că există aici o varietate lexicală asupra căreia ne vom îndrepta atenția. Întâlnim, așadar, deopotrivă arhaisme, regionalisme și termeni populari.

Dintre *arhaisme* am reținut:

biriș sm 1. Mercenar. 2. Argat. 3. Slugă la vite.

bică pt. bic sm Taur.

cocie sf Căruță.

conț sn Teanc de 24 de coli de hârtie.

dimic formă de indicativ prezent a verbului *a dimica* (a dumica)

A rupe în bucăți un aliment.

⁹ V. Vintilescu, *op. cit.*, p. 79-80.

¹⁰ Gh. Chivu, *Anonymus Caransebesiensis – manuscris românesc de la mijlocul secolului al XVII-lea*, în „Limbă și literatură”, vol. I-II, 2003 p. 21-27, aduce argumente pe baza cărora data întocmirii dicționarului este plasată între 1640–1660: „Această datare este indicată nu de paternitatea (încă insuficient argumentată) a scrierii păstrate la Biblioteca Universitară din Budapesta, nici de sistemul ortografic utilizat de autorul acesteia (sistem posibil de raportat la mai mulți intelectuali care au activat într-o perioadă mai largă de timp în zona Lugoj–Caransebeș), ci de caracteristicile hârtiei folosite. (...) *Dictionarium* (...) este deci contemporan cu prima versiune românească a *Lexiconului slavo-român și tâlcuirea numelor*, transcris de Mardarie Cozianul, 1649. Constatarea are o semnificație deosebită pentru circulația modelelor culturale în spațiul românesc în cursul secolului al XVII-lea, întrucât probează existența încă din această perioadă, în Banat, a unei influențe certe a culturii latine.”

¹¹ Aurel Nicolescu, *Școala ardeleană și limba română*, București, Editura Științifică, 1971, p. 54-55.

dosădesc formă de indicativ prezent a verbului *a dosădi* A (se) supăra. A suferi.

grumb a 1. Aspru. 2. Ordinar. 3. Necioplit.

Arhaisme regionale sunt:

astruc formă de indicativ prezent a verbului *a astruca*. A (se) înveli.

burie sf Vas în care curge țuica la distilare.

chilin adj Deosebit.

marvă sf Vită cornută, mai ales bou sau vacă.

matrac sn Ciomag.

pomost sn Izvor.

povestar sm Povestitor

rănunchi sm Rinichi.

zăuita vt A uita.

Întâlnim și arhaisme fonetice: *îmblare*, *îmblător*, *îmblet*, *îmblu*.

Un arhaism rar este *lărgământ*¹² sn 1. Loc larg. 2. Lărgime.

Dintre *termenii populari* ne vom opri la următorii:

bumb sm Nasture.

colțan sm Colț mare de stâncă.

grivei sm Câine cu blana pestriță.

harâng sn Clopot.

lindină sf Ou de păduche.

văiagă sf Piuă.

Fără îndoială, cei mai numeroși sunt termenii regionali. Dintre aceștia, ne-am oprit asupra celor ce urmează:

brâncă sf Parte de jos a picioarelor animalelor. Cf. labă.

buglă sf Gogoasă.

celuiesc formă de indicativ prezent a verbului *a celui*. A (se) înșela.

¹² Este un termen format cu sufixul *-mânt* (lat. *-mentum*). Despre cuvinte formate cu acest sufix, vezi G. I. Tohăneanu, *Dincolo de cuvânt. Crezământ*, în „Orizont”, serie nouă, an III, nr. 9 (1239), 1 martie 1991, p. 6; Doina Babeu, *Derivate cu sufixul mânt. Greumânt*, în *Studia in honorem magistri Vasile Frățilă*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2005, p. 95-99; Dorina Chiș-Toia, *Limba literară în presa din Banat. Contribuții. Aspecte ale limbii literare în publicația „Foaia diecesană” (1886-1918)*, Timișoara, Editura Mirton, 2006, p. 153-154.

chită sf Mănunchi de flori, de frunze etc.
ciortan sm Crap de 1-2 kilograme.
ciorobară sf Coțofană (cf. Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, ediția a VI-a, 1929).
clet sn 1. Cămară. 2. Grajd. 3. Sufragerie.
clisă sf Slănină.
cobărlău sm 1. Hoț. 2. Tâlhar.
colțun sm Ciorap.
copârșeu (copârșău) sn Sicriu.
coștei sn Castel
coțcă sf 1. Șmecherie. 2. Înșelătorie.
crincă sf Oboroc lungăreț cu care se cară porumbul și care servește și de leagăn pentru copii.
cucurbetă (curcubetă) sf Dovleac.
cucurudz sm Porumb.
curechi sn Varză.
dođă sf Termen cu care se adresează cineva surorii mai mari (cf. *Dicționar etimologic român* [1956-1966])
fucie sf Vas de lemn în formă de butoi sau de botă.
grof sm Mare latifundiar maghiar având titlul de conte.
hasnă sf Folos.
hinteu sn Trăsură.
homoc sm Nisip.
homocos a Nisipos.
imală sf 1. Murdărie. 2. Noroi.
lard s Slănină.
lud sm Tânăr.
mășai sn Față de masă.
mozomaină sf 1. Nălucă. 2. Monstru. 3. Sperietoare de păsări. 4. Epitet dat unui om urât. 5. Om de nimic. 6. Măscărici la nuntă.
păpiroș sn Hârtie.
sagnă sf Rană sau eroziune pe spinarea cabalinelor, făcută de șa, de tărniță sau de ham.
scovardză sf. Aluat dospit (sau nedospit) prăjit în grăsime, umplut cu brânză, urdă, mere etc.
straiță sf Traistă.

șomâc sm Șoarece.

voreț sn Loc îngrădit în jurul unei gospodării țărănești. Curte, ogradă.

vracniță sf Poartă de nuiete, portiță (cf. August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, 1939).

Conform *Micului dicționar academic* (București, 2010), majoritatea termenilor menționați aici sunt semnalati pentru prima dată în *Anonymus Caransebesiensis*.

Conchidem citându-l pe Francisc Kiraly: „Raportat la vremea sa, *Dictionarium valachico-latinum*, cuprinzând nu mai puțin de 5500 de cuvinte, este o realizare surprinzătoare: aceasta cu atât mai mult cu cât nici înainte și, vreme îndelungată, nici după aceea nu apare o lucrare lexicografică de o valoare măcar apropiată. Notând cu litere latinești, M. Halici ne-a dat, într-o transcriere aproape fonetică, o imagine extrem de complexă a lexicului românesc care constituie, până azi, o sursă de prim ordin pentru cunoașterea limbii române vechi, în general, și a graiului bănățean, în special”¹³.

Bibliografie

- Babeu, Doina, *Derivate cu sufixul -mânt. Greumânt*, în *Studia in honorem magistri Vasile Frățilă*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2005.
- Belu, Al., *Câteva considerații cu privire la autorul primului Dictionarium Valachico-Latinum*, în „Orizont”, anul XX, nr. 5 (181), mai 1969.
- Chiș-Toia, Dorina, *Limba literară în presa din Banat. Contribuții. Aspecte ale limbii literare în publicația „Foaia diecesană” (1886-1918)*, Timișoara, Editura Mirton, 2006.
- Chivu, Gh., *Anonymus Caransebesiensis – manuscris românesc de la mijlocul secolului al XVII-lea*, în „Limbă și literatură”, vol. I-II, 2003.
- Halici-tatăl, Mihail, *Dictionarium Valachico-Latinum [Anonimus Caransebesiensis]*. Studiu filologic și indice de cuvinte de Francisc Király. Ediție îngrijită de Alexandru Metea și Maria Király, Timișoara, Editura First, 2003.

¹³ Mihail Halici-tatăl, *Dictionarium Valachico-Latinum [Anonimus Caransebesiensis]*. Studiu filologic și indice de cuvinte de Francisc Király. Ediție îngrijită de Alexandru Metea și Maria Király, p. 129.

- Horvath, Al., *Dictionarium Valachico-Latinum (Anonymus Caransebesiensis). Contribuții la cunoașterea autorului*, în „Studii de limbă, literatură și folclor”, vol. II, Reșița, 1971.
- Király, Francisc, Mihail Halici-tatăl, *Dictionarium Valachico-Latinum (Anonymus Caransebesiensis)*, în „Studii și cercetări lingvistice”, 1981, nr. 3, p. 300.
- Nicolescu, Aurel, *Școala ardeleană și limba română*, București, Editura Științifică, 1971.
- Tohăneanu, G. I., *Dincolo de cuvânt. Crezământ*, în „Orizont”, serie nouă, an III, nr. 9 (1239), 1 martie 1991.
- Vintilescu, Virgil, *Consemnări literare. Repere bănățene* (de la începuturi până în 1880), Timișoara, Editura de Vest, 1995.

QUELQUES ASPECTS LEXICAUX DANS L'OUVRAGE
«ANONYMUS CARANSEBESIENSIS»
(Résumé)

Mots-clés : *dictionnaire, lexique, regionalismes, termes populaires, archaïsmes.*

Dans cet article nous nous proposons de mettre en évidence la valeur du dictionnaire roumain-latin paru au milieu du XVIIe siècle à Caransebeș. Il est, selon le professeur Kiraly, une réalisation surprenante, d'autant plus qu'il représente une image complexe du lexique roumain de cette époque-là, qui constitue une source primaire pour la connaissance du roumain ancien, en général, et du patois de Banat, en particulier.

LEXICAL ASPECTS IN THE BOOK “ANONYMUS CARANSEBESIENSIS”
(Abstract)

Keywords: *dictionary, lexicon, regionalisms, popular terms, archaisms.*

In this article we intend to highlight the value of the Romanian-Latin dictionary published in the mid-seventeenth century to Caransebeș. It is, according to Professor Kiraly, a surprising achievement, especially as it is a complex picture of the Romanian lexicon of this time, which is a primary source for knowledge of the former Romanian in general and dialect Banat, in particular.